

VANUIT JERUZALEM

Sjabbat in Israël

C.J. Rodenburg

Een van de mooiste en indrukwekkendste kanten van leven in Israël is voor mij, dat het me de mogelijkheid geeft om te zien en ervaren hoe invulling wordt gegeven aan het Joodse leven. Allerlei dingen die karakteristiek zijn voor het Jodendom, zoals de dagelijkse gebeden, de feesten, de omgang met de Tora, komen daardoor tot leven. En dat geldt natuurlijk ook voor de sjabbat.

Misschien moet ik zeggen dat het vooral de sjabbat is, die me helpt begrijpen waar het in het Jodendom om gaat. Als christen was ik en ben ik soms nog steeds enigszins geneigd de sjabbat als een zaterdagse zondag te zien. Op bepaalde momenten kan ik me echter geen groter verschil voorstellen dan tussen de Joodse sjabbat en de christelijke zondag! Maar daarover aan het eind van deze bijdrage meer.

Laat ik eerst enkele impressies geven van de sjabbat, zoals wij die in Israël meemaken.

Van alles en bijna niets

Als ik kort zou moeten antwoorden op de vraag wat wij hier van de sjabbat merken, dan zou mijn antwoord zijn: van alles en bijna niets. Aan de ene kant is op allerlei manieren te merken dat de sjabbat in aantocht is en deze dag een speciale betekenis heeft voor veel mensen en aan de andere kant vindt de viering van de sjabbat grotendeels binnenshuis en in de synagoge plaats en dat maak je niet vanzelf mee. Het voelt een beetje alsof iedereen om je heen toeleeft naar een belangrijke gebeurtenis, een trouwerij van een bekende bijvoorbeeld, en zich erop voorbereidt, maar jijzelf er die dag niet bij zult zijn. Dat gevoel komt zeker ook doordat we nog niet zolang in Jeruzalem wonen en we wel groeiende contacten hebben met anderen, maar nog weinig hebben gezien van het persoonlijke leven thuis. Het meemaken van synagogendiensten is wel mogelijk en helpt de betekenis van de

Inrit verboden tijdens sjabbat en feestdag; verkeersbord in een Jeruzalemse wijk

VANUIT JERUZALEM

sjabbat te ontdekken, maar is nog geen kijkje in de keuken thuis. Maar er is nog iets anders aan de hand in Israël. De ervaringen die je op kunt doen hangen in sterke mate af van de plaatsen die je bezoekt en van de exacte plek waar je woont. Tijdens een meerdaagse excursie naar Galilea bezochten we op de sjabbat het nationale park bij Banjas en daar wees de gids ons, tot mijn stomme verbazing, aan waar we koffie konden krijgen. Met nog geen jaar ervaring achter me, had ik al aangenomen dat het overal in Israël gaat als in Jeruzalem: sommige musea en de dierentuin zijn wel open op sjabbat, maar leveren alleen minimale diensten. En dus: geen koffie! Maar ook in Jeruzalem kan er tussen de ene en de andere wijk een wereld van verschil zijn. Wie in Oost-Jeruzalem woont, temidden van moslims of christenen, merkt vrijwel niets van de sjabbat. Daarentegen wordt wie in een joodsorthodoxe buurt woont, in grote mate bepaald bij en beïn-

vloed door de sjabbat. Als gezin wonen wij langs een doorgangsweg in een Joodse buurt met een gemengde bevolking. En met gemengd bedoel ik dan dat seculiere en religieuze Joden er door elkaar wonen. Het aantal synagogen is enorm, maar aan de verkeersdrukte komt nooit echt een einde. En er zijn zelfs enkele cafés geopend tijdens de sjabbat...

Tellen van één tot zes

De komst van de sjabbat is iedere week weer onmiskenbaar. De dagen van de week rekenen naar de sjabbat toe: eerste, tweede, derde dag... De zesde dag, onze vrijdag, wordt ook *èrèv sjabbat* genoemd, letterlijk 'avond van de sjabbat'. Elke dag die voorafgaat aan een feest en de opmaat, de vooravond ervan vormt heeft zo'n benaming. 'Èrèv jom kippoer', 'èrèv soekot' en dus ook 'èrèv sjabbat'. De wekelijkse feestdag, de sjabbat nadert en vraagt voorbereiding!

Tijdens de sjabbatsmaaltijd wordt traditioneel wijn gedronken en worden gevlochten broden, challot, gegeten

Op vrijdagmorgen en eigenlijk ook al op donderdag is de komst van de *sjabbat* te voelen. Mensen doen veel boodschappen en staan lang in de rij om alles wat nodig is in te slaan. Wie een ander niet meer zal zien wenst hem of haar een goede *sjabbat* (*sjabbat sjalom*). Her en der verschijnen aanplakbiljetten met de exacte tijdstippen van begin en einde van de *sjabbat* en de tijd om de kaarsen thuis aan te steken. Op vrijdagmorgen is de stemming op straat opgewekt en levendig. Veel dingen moeten nog worden gedaan voor de avond valt. In kiosken liggen metershoge stapels kranten, die in een rap tempo worden verkocht. In elke krant is wel een commentaar te vinden op de *toralezing* van de *sjabbat*. Daarnaast zijn op veel plaatsen (gratis mee te nemen) religieuze krantjes en blaadjes te vinden met artikelen over de *toralezing*, Joodse gebruiken, wetenswaardigheden, de rubriek 'vraag het de rabbi', lezingen en excursies in de komende week enz. Op straat word je vaker dan anders aangesproken door mensen die om 'tsedaka' vragen en ontvangen. Letterlijk betekent de term 'gerechtigheid', maar het staat in het Jodendom voor daden van weldadigheid, waar onder het geven van geld. Op de seculiere school waar onze Rafaël en Miriam naartoe gaan wordt de zesde dag ook duidelijk gemarkeerd. De dag begint met het gezamenlijk bakken van een cake, waarvoor de kinderen om de beurt de ingrediënten meenemen. De dag eindigt in de kring met het aansteken van kaarsen en liedjes en verhalen over de *sjabbat*. Dat moment wordt 'kabbalat *sjabbat*' genoemd, de ontvangst van de *sjabbat*. Dezelfde benaming heeft de synagoge-dienst die 's avonds zal plaatsvinden. De drukte in de stad, die gedurende de ochtend tot grote hoogte stijgt, komt in de loop van de middag tot een abrupt

einde. Winkels en kantoren sluiten, bussen rijden hun laatste rit. Opeens wordt het stil. Het leven verplaatst zich van de straat naar de huizen en synagogen. En dan ineens, enige tijd voor de *sjabbat* begint, klinkt in delen van de stad het geluid van de sirene, die het vallen van de avond vooruit aankondigt en oproept om de laatste werkzaamheden af te ronden voor de *sjabbat* daar is. In huis en synagoge gaat de viering van de *sjabbat* nu echt beginnen, met het aansteken van de *sjabbatskaarsen*, gevolgd door de avonddienst. Na die dienst stromen de straten weer vol met mensen, nu op weg naar huis, naar de *sjabbatsmaaltijd*.

De *sjabbatsdag*

De *sjabbat* eindigt als de avond van de volgende dag is gevallen. De tussentijd wordt vooral doorgebracht in de synagoge en thuis. De dienst op *sjabbat*morgen is uitgebreid en duurt lang, met name omdat het volledige *Toragedeelte* van de week wordt gelezen en er, parallel aan het extra offer dat in de tempel werd gebracht op de *sjabbat*, een toegevoegd gebed is. Diensten van drie uur zijn eerder standaard dan uitzondering en dan is er meestal nog niet eens geprekeerd door de rabbi! Desondanks is de sfeer ontspannen. In onze vorige woning konden we het gezang vanuit de synagoge naast ons horen en zagen we hoe kinderen zich vermaakten in de speeltuin aan de andere kant. Ouders liepen regelmatig heen en weer om te kijken of het met de kinderen goed ging en kinderen liepen heen en weer om een snoepje te vragen. Een voorschrift zegt dat tijdens de *sjabbat* drie volledige maaltijden moeten worden genuttigd en daar wordt de nodige tijd aan besteed. Omdat studie ook een voorschrift is, is de dag snel gevuld en zo voorbij. Als we 's middags met onze

VANUIT JERUZALEM

kinderen naar een speeltuin gaan, dan wemelt het er meestal van de mensen en dat zijn grotendeels orthodoxe Joden, de hele familie feestelijk gekleed.

Tegen het vallen van de avond is het weer tijd voor het middag- en avondgebed en daarna volgt een bijzonder ritueel, dat het afscheid van de *sjabbat* markeert. De 'havdala' (scheiding) is de overgang van de geheiligde tijd naar de gewone tijd. Een speciaal gevlochten kaars wordt aangestoken, zegeningen en liederen worden gesproken en gezongen, de zoete geur van de *sjabbat*, gesymboliseerd door speciale kruiden, wordt opgesnoven om meegenomen te worden de week in.

Een tijd geleden maakte ik de afsluiting van de *sjabbat* mee in de grote synagoge van Jeruzalem. Na het middaggebed werd iedereen uitgenodigd om in de ruimte ernaast de zogenaamde 'derde maaltijd' te nuttigen, omringd door zegeningen en liederen. Niet iedereen deed daar overigens aan mee. Een aantal aanwezigen bleef in het vertrek van de gebedsdiensten en besteedde de tijd aan studie. In een hoekje zaten een vader en zoon een *Talmoed* passage te bespreken. Na ongeveer een halfuur kwam iedereen weer bijeen voor het avondgebed en direct daarna vond voorin de zaal de 'havdala' plaats. Velen gingen al naar huis, anderen bleven om het licht te zien en de specerijen te ruiken.

Als je na de avonddienst weer buiten komt lijkt de stad een metamorfose te hebben ondergaan. De straten zijn weer vol en de eerste verkeersopstoppingen ontstaan. Dé uitgangsavond is begonnen. Onze straat, die erg in trek is bij jongeren, doet niet onder voor het moderne stadscentrum van Jeruzalem: elke open plek langs de weg en op de stoep is een mogelijke parkeerplaats. Bekeuringen

worden pas morgen weer uitgedeeld. De avond heeft nog wel iets van de weemoed naar de voorbije dag in zich. 'Motzé sjabbat', uitgang van de *sjabbat* heet de avond. Maar de *sjabbat* is dan toch echt voorbij. Zelfs de tandarts die tegenover ons vorige huis woonde ging meteen weer aan de slag met een nieuwe klus!

Het heilige

De eeuwen door is door Joden de lof op de *sjabbat* bezongen. Prachtige boeken, liederen, gedichten zijn geschreven over de betekenis en het wezen van de *sjabbat*. Met verlangen wordt naar haar uitgekeken en wordt haar komst verwelkomd, zoals met het lied "kom, mijn vriend, de bruid tegemoet", dat op vrijdagavond in de synagoge wordt gezongen. Met weemoed wordt 25 uur later afscheid van haar genomen.

Rabbin A.J. Heschel noemde de *sjabbat*ten de kathedralen van het Jodendom (*De Sabbath, zijn betekenis voor de moderne mens*. Houten, 1987) en ik denk dat hij daarmee een rake typering van de *sjabbat* heeft gegeven. Hij bedoelde dat het Jodendom niet, zoals het christendom, kathedralen bouwt om de ruimte te heiligen, maar kathedralen heeft die de tijd heiligen. Zoals in de bijbel 'tijd' een belangrijke factor is, zo is dat in het Jodendom. Ieder uur is uniek en geen uur is gelijk aan een ander. Heschel heeft met zijn boek over de *sjabbat* velen, Joden én christenen, een nieuwe kijk op de *sjabbat* gegeven en geïnspireerd.

In het Joodse leven dat wij meemaken, zie ik veel terug dat de uitleg van Heschel onderstreept. Een van de meest frappante dingen is wel de precisie waarmee begin en einde van de *sjabbat* worden aangegeven. De heiliging van de tijd is een heilige zaak!

Zonsopgang en zonsondergang heb-

ben echter ook invloed op de dag. Het Jodendom leert dat zowel de dag als de nacht twaalf uren tellen en dat betekent dat daguren en nachturen niet even lang zijn en ook nog elke dag de lengte ervan verandert. Waar is dat goed voor? Voor het vaststellen van de gebedstijden. De verschillende dagelijkse gebeden, ochtend-, middag- en avondgebed hebben een bepaalde tijds marge waarbinnen ze kunnen plaatsvinden en die marges worden uitgedrukt in uren. Voor de naleving van de 'mizwo', de geboden, is tijdsbesef dus een belangrijk vereiste.

De veranderlijkheid van de tijd maakt iedere dag uniek. Illustratief daarvoor is hoe rabbijn Hartman eens vertelde over het begin van de sjabbat, die iedere week op een ander tijdstip plaatsvindt. "Ze begint wanneer ik volop aan het werk ben en tegen de ondergaande zon zeg: "Sta alstublieft stil, zoals je eens voor Josua deed en begrijp dat ik mijn hoofdstuk, mijn boek moet afmaken, en wacht even." En de zon kijkt mij dan aan en zegt: "Hartman, je kunt praten wat je wilt, ik ga verder, ongeacht wat voor plannen je hebt," en hij gaat onder. Dan word ik met een schok gewaar dat ik geen controle over het heilige heb." (Te vinden bij Cohen Stuart: *Joodse feesten en vasten. Een reis over de zee van de Talmoed naar de wereld van het Nieuwe Testament*. Baarn, 2003).

De sjabbat maakt, in het verlengde hiervan, duidelijk hoe Schepper en schepsel zich tot elkaar verhouden. De mens wordt uitgenodigd om net als de Schepper het werken te staken, het werk van de Schepper te gedenken en het niet-werken te genieten.

De sjabbat wordt zo de spiegel van de toekomst en daar wordt elke dag al naartoe geleefd. Dat merk je niet alleen aan het tellen van de dagen naar de zevende

Het woord sjabbat is afgeleid van het werkwoord voor niet werken en verbonden met het woord voor staking, dat dezelfde wortel heeft. De sjabbat houden is ophouden, stoppen met werken. Dat betekent niet dat er niets kan op de sjabbat! Maar het afzien van een aantal (39) specifieke soorten van werk geeft de dag een eigen karakter. De werksoorten zijn afgeleid van de activiteiten die nodig waren om de tabernakel te bouwen. In Ex. 35:3 wordt de bouw onverwachts voorafgegaan door de waarschuwing de sjabbat te houden. De sjabbat heeft voorrang boven de bouw van het heiligdom.)

dag toe. Ook de lezing uit de Torarol is daarvan een voorbeeld. Die staat centraal tijdens de sjabbatsdienst, maar de rol gaat al op twee andere dagen in de week open, als voorbereiding op de volledige lezing. In feite is het zo dat het afscheid van de ene sjabbat al verwijst naar de volgende sjabbat. Tijdens het middaggebed van de sjabbat vindt al een klein gedeelte van de Toralezing van de volgende week plaats. Zo zijn de sjabbatten aan elkaar geregen en stempelen ze de hele tijd.

Het gewone

In de inleiding van dit artikel heb ik al aangegeven dat niet overal en niet iedereen de sjabbat een traditioneel Joodse invulling geeft. Ook de religieuze Joden die de sjabbat wel houden doen dat op veel verschillende manieren.

Voor Joden die bij de progressieve, moderne stromingen horen is bij voorbeeld het exacte tijdstip van begin en einde veel minder belangrijk en krijgt 'niet-werken' een heel andere invulling. Ook Messiasbelijdende Joden nemen

VANUIT JERUZALEM

een geheel eigen plaats in binnen het spectrum aan sjabbatsviering. Hun samenkomsten zijn wel vrijwel allemaal op de sjabbat, maar de belangrijkste reden daarvoor is van praktische aard. De sjabbat is de algemene vrije dag. Daarnaast speelt ook het identiteitsaspect mee. Sjabbat en het Joodse volk horen bij elkaar. Maar dat wil dus niet zeggen dat de invulling die aan de sjabbat wordt gegeven lijkt op die in het orthodoxe Jodendom of er bij aansluit. Daarvan is, voor zover ik kan zien, maar bij een klein deel van de Messiasbelijdende gemeenten sprake. Ik zeg dat niet om hen in een hoek te plaatsen of het orthodoxe Jodendom heilig te verklaren, maar om recht te doen aan de verschillen die er zijn.

Daarom is het belangrijk om ook stil te staan bij het gegeven dat voor heel veel mensen in Israël de sjabbat vooral een vrije dag is, zoals dat in Nederland voor de zaterdag geldt. En het schijnt dat veel jongeren al niet meer weten dat de sjabbat van vrijdagavond tot zaterdagavond duurt en wat 'èrèv sjabbat' en 'motzé sjabbat' betekenen. Mijn Talmoeddocent vertelde eens dat hij altijd in de war wordt gebracht door de televisie. "Er wordt aangekondigd dat een programma op sjabbat zal worden uitgezonden en dan denk ik, 'jammer, dat kan ik niet zien', en dan blijkt het programma ná de sjabbat te worden uitgezonden!"

Een bekend gezegde luidt dat meer dan de Joden de sjabbat hebben gehouden, de sjabbat de Joden heeft bijeen gehouden. Maar wat dan als de sjabbat langzamerhand als unieke dag verdwijnt? Van regeringswege is inmiddels een commissie ingesteld om te bekijken hoe het karakter van de sjabbat behouden kan blijven.

Ik kan wel begrip opbrengen voor hen die de sjabbat graag vrij willen zijn. Het dagelijks leven is een druk leven van hard wer-

ken. Voor veel mensen duurt dat vijf of zes dagen en dan is de sjabbat de enige tijd die er over is voor andere dingen. Voor Joden in Amerika en ook in Nederland is er na de sjabbat altijd nog de vrije zondag, maar in de Israëlsche situatie vraagt het houden van de sjabbat een keuze en is het ook een offer dat gebracht wordt.

Sjabbat en zondag

Daarmee kom ik terug bij de opmerking die ik aan het begin maakt. Het houden van de sjabbat heeft in verschillende stromingen van het Jodendom een geheel eigen invulling gekregen, die samenhangt met de visie op heiligheid, de relatie tussen God en mens, de verhouding tussen werken en niet-werken. Dat staat ver af van de invulling die kerken zowel in Nederland als in Jeruzalem geven aan de viering van de zondag.

De Messiasbelijdende gemeenten hebben hun eigen plaats, daar ergens tussenin. Als christen uit Nederland merk ik hoeveel moeite het me kost om die andere, Joodse visie op de rustdag te begrijpen. Als ik met de bril van de zondag naar de Joodse sjabbat kijk kom ik niet ver. Ik moet leren gevoel te krijgen voor de tijdsbeleving van het Jodendom, leren wat heiligheid is, wat gehoorzaamheid en toewijding is. Dat is een lange, maar boeiende weg om te gaan. Het boek Handelingen laat ons zien hoe de eerste Joodse volgelingen van Jezus de Messias leefden met de twee-eenheid sjabbat en week. Zij leefden als anderen met tempel en synagoge, met sjabbat en tora. En hielden daarnaast eigen samenkomsten op andere dagen om hun eigen identiteit vast te houden en te ontwikkelen. In de loop der eeuwen zijn we als kerk deze twee-eenheid kwijtgeraakt. Sterker nog, die is bewust overboord gegooid als onchristelijk. Daarmee hebben we een schat aan rijkdommen verloren.